

**Bulgarian
Numismatic
Journal**

**ВИЗАНТИЙСКОТО СРЕБЪРНО
МОНЕТОСЕЧЕНЕ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО
НА АНДРОНИК II ПАЛЕОЛОГ (1282-1328)**

ГЕОРГИ ДИМОВ

BYZANTINE SILVER COINAGE DURING THE REIGN
OF ANDRONICUS II PALAEOLOGUS (1282–1328)

GEORGI DIMOV

DOI: 10.5281/zenodo.7750730

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

<https://bulgnj.com>

ISSN: 2815-4827

Византийското сребърно монетосечене при управлението на Андроник II Палеолог (1282-1328)

Георги ДИМОВ

Институт за балканистика
с Център по тиракология – БАН
gdimov1981@abv.bg
ORCID: 0009-0003-6258-067X

BYZANTINE SILVER COINAGE DURING THE REIGN OF ANDRONICUS II PALAEOLOGUS (1282–1328)

Georgi DIMOV

Institute of Balkan Studies
and Centre of Tracology – BAS
gdimov1981@abv.bg
ORCID: 0009-0003-6258-067X

Abstract: The paper presents the reasons for the appearance of the Byzantine silver coin (basilikon) during the first half of the 14th century. The basilikon coin was introduced shortly before 1304 by Emperor Andronikos in direct imitation of the Venetian silver ducat (grosso). The new coin was designed to replace the Latin coinage on the borders of the Empire as a result of Paleologian economic reforms and politics.

Keywords: Byzantine Silver Coinage, Andronicus II Palaeologus, Basilikon, Economic Reform

Сребърното монетосечене във Византия винаги предизвиква интерес сред нумизматите и медиевистите. През късната античност, след монетните реформи на Диоклециан (284–305) и Константин Велики (306–337), то останало на заден план, за сметка на златните и бронзови емисии (Grierson 1999, 13). Едва след хилядолетие, при управлението на първите Палеолози в началото на XIV в., настъпил обрат. При Андроник II Палеолог (1282–1328) сребърните монети отново започнали да се емитират в сравнително големи за Византийската империя количества (Hendy 1985, 531; Kazhdan 1991, 267). В резултат на паричния пазар се появила една нетрадиционна за консервативното ромейско монетосечене монета – т.нар. василикон (βασίλικόν – **фиг. 1-2**).

Описание: Външно василиконът наподобявал венецианския сребърен дукат, най-вече в метричните си характеристики: тегло ок. 2 гр. и сребърно съдържание от 92.7% (Авдев 2005, 162-163; Metcalf 1979, 273-275). Наименованието на новата монета допълнително подсказвало сходството с дуката, като названията βασίλικόν и doukaton означавали „пари на василевса“ или „пари на дожа“, т.е. на съответния владетел. А с времето населението

на Ромейската империя започнало да нарича василикона *argyria* (сребърен), поради високото съдържание на сребро в монетата или направо *δουκάτων*.

Най-интересната специфика на василикона била неговата форма, която въпреки утвърдената след XI в. вдлъбнатост (конкавност) на византийските монети, била напълно плоска. Иконографията на новия номинал го отличавала от популярните венециански грошове, от ранните сръбски динари или от сребърните подражания на дуката.

Обикновено на аверса (лицето) на василикона стоял Христос Пантократор на трон с облегалка, с Евангелие в лявата ръка, а надписът от двете страни включвал сиглите IC—XC. На реверса (опакото) били разположени изображенията на императора и престолонаследника прави, в анфас с корони, дивитисиони и лороси, хванали двоен кръст, лабарум или кръст и сфера помежду си за различните монетни типове (фиг. 3). Надписът върху реверса бил лаконичен: „Андроник и Михаил“. Той останал кръгово разположен и при следващите емисии, за разлика от златните перпери на Палеолозите, при които текстът бил линеен и запълвал пространството около фигуралните композиции.

Произход: Производството на василиконовите емисии доскоро бе свързвано с монетния двор в Константинопол, но напоследък С. Морисън предположи емитирането на монетите и в другия важен градски център на Империята – Солун (Morrisson 2007, 174-203). Конкретните обстоятелства и причините за отсичането на първите василикони все още не са ясни и остават обект на научния дискурс. В този контекст първо трябва да отбележим, че към края на XIII в. Византийската империя се превърнала в малка балканска държава, която вече не била субект, а обект на европейската и блискоизточна политика. Причините и днес се търсят в слабите владетели след царуването на Михаил VIII Палеолог и политиката на техните епигони. Рядко при подобен анализ се вземат предвид фактори като икономика, география, социални промени, т.е. взаимосвързани и каузални причини, които често формират големия исторически наратив и завъртат колелото на Фортуна.

А управлението на Андроник II Палеолог било белязано от редица бедствия за Империята: нахлуването на нови вълни мюсюлмански преселници в Мала Азия (Дюлгеров 2007, 59-60); тоталната търговска хегемония на италианските морски държавици и не на последно място – нарасналите балкански амбиции на сръбските Неманичи. От ранната политика на размах при първия Палеолог, простираща се от Египет до Пиренеите, останал само спомен. Византия започнала да се свива като шагренова кожа, а западните влияния, въпреки откровено антиуниатската политика на Андроник Палеолог, се усилвали все повече и повече (Острогорски 1996, 605-612; Дюлгеров 2021, 152). Появила се дори идеята за разделяне на Ромейската империя между синовете на владетеля по аналогия на т.нар. апанжна система (*appanagium*), като в основата на това дело стояла втората съпруга на Андроник – Йоана (Йоланта) Монфератска. Синът на император Андроник II Палеолог бил обявен освен за съимператор (*συμβασιλεύς*) и за автократор, т.е. появили се корените на бъдещото преобразуване на централизирана имперска власт в семейно управление по западен модел. И въпреки отчаяните опити на Андроник II за финансови и вътрешнополитически реформи, византийският упадък в кр. на XIII в. и нач. на XIV в. ставал все по-бърз и стремителен. На този фон и с големи усилия Андроник Палеолог едва успял да събере в хазната ок. милион обезценени перпери и то за сметка на данъчните репресии спрямо населението и съкращаването на военните сили на Империята до няколко хиляди души (Острогорски 1996, 612–613)!

Въпреки бурните промени и отчаяните ходове във фискалната и монетарна политика на първите Палеолози, съвременната историография рядко поставя фокуса върху финансовите реформи във Византийската империя, като отдава явно предпочитание на политическата история от епохата. Така например единственият български труд, посветен на сребърното монетосечене във Византия, приема че появата на новата сребърна монета е свързана с коронацията на Михаил IX за съимператор на Андроник II през 1295 г. (Харионов 2003, 82-100). Самият Михаил бил провъзгласен за съимператор от баща си едва тригодишен (ок. 1281 г.), т.е. още приживе на дядо си Михаил VIII. А коронацията на Михаил Палеолог за василевс през 1294 или 1295 г. белязала традицията вторият владетел

(престолонаследник) да се титулува автократор – акт, който неминуемо е щял да бъде отразен при първите василикони, ако те са изпълнявали предполагаемата церемониална роля. Настъпилата промяна била отбелязана от Псевдо-Кодин: „...Ако той (василевсът) има син, и ако неговият баща му позволи, той може да напише същата формула, а именно автократор на Ромеите...” (Божилов и др. 1997, 31).

Вторият аргумент, който опровергава церемониалната роля на василикона е инвокацията: αὐτοκράτωρ(ес) Ῥωμᾱίων – (AVTOKP(ATO)PEC POMEON), която срещаме едва при по-късните сребърни емисии. На следващите сребърни василикони владетелите са представени на opakото с лабарум, а образът на Христос на аверса ни благославя.

В този ред на мисли следва да се запитаме дали интронизацията на Палеолозите не била прокламирана на златните перпери на Андроник II и Михаил IX? Изображенията на перперите представят схематично двамата владетели в момент на коронация с благословията на Христос. Съответната формула αὐτοκράτωρ(ес) Ῥωμᾱίων включвала освен стария Андроник и младия Михаил като самодържец – наместник Божии на Земята. Тук е редно да споменем, че в продължение на двадесет години (до смъртта си в 1320 г.) Михаил IX играел изключително важна роля в политическия живот на Византия, като младият автократор твърде често заемал централно място в държавните дела (Божилов и др. 1997, 383). Следователно присъствието на Михаил Палеолог върху василиконите, редом до Андроник II, било съвсем очаквано и едва ли е свързано с обявяването му за самодържец на ромеите.

Но дори и да приемем, че василиконът не е бил церемониална монета, неговото съществуване и поява напълно липсват в писмените извори от XIII в. Първите сведения за новия сребърен номинал са едва от началото на четиринадесетото столетие, в кореспонденцията на арменския патриарх Атанасий I (1303-1309) (Laurent 1952, 50-58). Ето защо някои съвременни изследователи в сферата на византийската нумизматика, сред които може да отбележим М. Хенди и Ф. Гриърсън, отнасят появата на василикона към по-късна дата, а именно 1304 г. Изследвайки различните исторически извори от XIV в., те свързват произхода на василикона със заплащането на наемниците от прословутата „Каталанска компания“ и източната ѝ авантюра. И Хенди, и Гриърсън се позовават на старата и добре позната „Хроника“ на Р. Мунтанер (Grierson 1982, 276-319; Hendy 1985, 531). Според тях каталонският военен хроникьор обвинил правителството в Константинопол, че отсяк-ло василикона, за да се разплати с наемниците на прослудения кондотиер Роже дьо Флор, предводител на каталанската компания: „...Когато бе сключен мирът (между България и Византия – б. а.), великият дук (Роже дьо Флор – б.а.), каза на императора (Андроник – б.а.) да заплати на войската и императорът обеща да го направи. Той заповяда да се отсече монета с формата на венецианския дукат, който струваше осем барселонски пари; и ги нарече „базилеус“. Те не струваха и три пари, но той заповяда да циркулират по цената на онези, които струваха осем пари...” (Мунтанер 1994, 58).

Дали обаче горният пасаж разкрива „подлия“ план на император Андроник II да измами западните наемници с фалшиви монети в духа на средновековните стереотипи, или глава „210. Как се появи неприязън между Андроник и великия дук“ от текста на Мунтанер е поредния *casus belli*, компрометиращ василевса в очите на читателя, остава загадка за нас. Още повече, че събитията във византийските наративни извори, като например при Г. Пахимер и неговата история на императорите Михаил и Андроник, разкриват явни несъответствия с текста на „Хрониката“. Така, при обявяването си за кесар Роже дьо Флор получил 30 000 златни монети, което хронологически съвпада с гореописаните събития от Р. Мунтанер (Pachymeres 1984, 540; Дюлгеров 2007, 61). При това не бива да забравяме, че първите василикони били високопробни сребърни монети, които официално се разменяли с курс 1:12 спрямо златните перпери и успешно конкурирали венецианските грошове. А както добре знаем, последните се радвали на голям дял в европейската търговия през тринадесетото столетие и били получили високото признание на „универсал на валута“ за времето си.

Наличието на фракция на василикона (1/2 василикон), както и сравнително продължи-

телното емитиране на номинала до 1367 г., също противоречат на „каталанската версия“: като еднократно отсечена монета с цел „спекулация“. В този ред на мисли, трябва да се запита дали емитирането на първите василикони не е сърцевината на монетната реформа при ранните Палеолози, подчинена на икономическите ветрове на епохата. Дори Р. Мунтанер доказва това наше смело твърдение, чрез следния цитат, свързан с финансовата политиката на Андроник II: „...и заповяда (Андроник – б.а.), всеки който вземе от гърците кон, муле...храни или други неща да ги заплаща с тази монета...“ (Мунтанер 1994, 58).

Василиконът бил насочен към вътрешния пазар на Империята. От друга страна, при началните преговори с Византия Роже дьо Флор изрично поставил условие да му се заплаща в злато – практика възприета от повечето наемници през средните векове. При договора с ромеите Роже изчислявал сумите в „унции“ и прословутите арабски „тари“, придържайки се към монетната система на Южна Италия, която кондотиерът добре познавал (Мунтанер 1994, 104). До това наше предположение е достигнала и Р. Панова (преводач на „Хрониката“ на български), която свързва дуката със златния цекин (zecchino). Така, разглеждайки бележките към българския превод на каталанската хроника, оставаме с впечатление, че Р. Мунтанер говори само и единствено за златни номинали (Мунтанер 1994, 110). Въпреки това, именно липсата на злато била водещата причина Роже дьо Флор да откаже новите високопробни сребърни монети и впоследствие сумите да са изплатени със златни перпери, т.е. през пролетта на 1305 г. Пред нас стои и една оригинална, но трудно доказуема хипотеза, а именно: Мунтанер да упоменава безанти със златно покритие или т.нар. монети фури (Мунтанер 1994, 107). В този случай Андроник II Палеолог задействал стария механизъм на византийската външна политика, при който били използвани нископробни или позлатени монети за трибутни и рекрутни разплащания. Приликата с дуката „по форма“, спомената в текста на „Хрониката“, обаче обезсмисля и това предположение, тъй като перперата след XI в. е скифатна (корубеста) монета, която не е плоска.

От направения анализ, може да формулираме следните заключения: Василиконът бил номинал, който се появил в резултат на поредната реформа във византийското монетосечене. Емитирането му не бива да се разглежда като еднократен акт – било то владетелска интронизация или заплащане на наемници. Василиконовият номинал най-вероятно заменил електроновата *trikephalon* емисия, която, с намаленото съдържание на злато в нея, девалвираше в късновизантийската монетна система. Така, сребърното монетосечене на Палеолозите може да бъде разгледано в три времеви диапазона. Първият – период на скифатните аспри (1261–1294?), вторият – на василикона и неговите фракции (1304–1367) и трети, който остава извън нашето изследване – на ставратона и неговите фракции (1367–1453) (Grierson 1999, 112). Паралелно с василикона ромейските императори въвели в парично обръщение и нов билонов номинал по модела на западноевропейските денари (*denier tournese*), явно сечен за латинските държавици в Гърция. С появата на новите сребърни и билонни монети било дадено и началото на монетарната политика на първите Палеолози, чиято цел била Империята да конкурира Венеция и Латинския Запад, техните монетни емисии, икономика и търговия. Както вече отбелязахме, изключително ерудиран и реформаторски настроен владетел Андроник II Палеолог напрягал имперските сили докрай, за да подобри икономическото състояние и да пребори голямата инфлация във Византия. Допълнително императорът протезирал месните занаяти и търговия, т.е. започнал политика на протекционизъм към агресивните италиански търговци. А противопоставянето на западните търговци, както и опитът за икономически подем от друга страна, довели до нуждата от монетна реформа. Или както отбелязва С. Морисън до провеждането на „прозападната“ монетна политика от първите Палеолози и по-конкретно от стария Андроник Палеолог (Laiou, Morrisson 2007, 218).

Монетосеченето на византийските василевси от XIV в. Морисън обобщава изключително успешно, като го нарича "The Westernized Palaiologan System (1304–67)" – монетна система, която трябвало да адаптира икономиката на Византия към динамично променящия се паричен пазар (Laiou, Morrisson 2007, 218). Моментът за паричната оф-

анзива на Палеолозите бил избран внимателно след подписването на договора от Нимфеон (13 март 1261 г.), когато само за няколко десетилетия контролът върху балканската и черноморска търговия преминал от венецианците към генуезците (Nicol 1992, 166; Geanakoplos 1959, 75-92). Венецианските търговци загубили влиянието си в търговията на Балканите и Понта, а с тях и паричния монопол от предходния век. Образувалият се паричен вакуум бил изключително благоприятен за реабилитирането на някогашната монетна доминация на ромеите, а василиконът, както видяхме, копирал венецианските сребърни грошове. Ето защо с появата на сребърните емисии на първите Палеолози целта на Андроник II да измести венецианските грошове в монетообмена била донякъде постигната. Притокът на венециански монети в източния дял на Балканския полуостров постепенно намалял, като при управлението на дожа П. Градениго (1289–1311) спрял, като се възстановил едва при управлението на Фр. Дандоло (1329–1339), но с по-слаб интензитет (Авдев 2005, 124). Дори българските грошове на цар Михаил Асен (1337–1355) и царица Ирина от типа: „владетелите изобразени прави, държейки двоен кръст“, следвали модела на първите василикони на Андроник Палеолог (Авдев 1980, 13-22; Авдев 2007, 127-150). А най-ясен паралел в сребърните монети от Второто българско царство (1185–1393), може да направим, при сравнение на сребърните номинали на Георги I Тертер (1280–1292) и Михаил Асен с тези на Тодор Светослав (1300–1322) и на Михаил Асен и царица Ирина. Първите били подражания на венецианските сребърни дукати от типа „Христос на трон / владетелят и светецът държат знаме“ с надпис на латински. Вторите вече следвали модела на василикона. Василиконовият тегловен стандарт се наложил впоследствие дори в североизточните български земи (дн. Добруджа), а сетне и в новопоявилото се (през втората пол. на XIV в.) Карвунско деспотство (Авдев 2005, 164). Новото княжество, от своя страна, подържало тесни политически контакти с правителството в Константинопол: така монетната находка от с. Батово (Добричко) съдържа голям брой грошове на Михаил Шишман (1323-1330) и Иван Александър (1331–1371), както и василикони от управлението на Йоан VI Кантакузин (1353–1354) и Йоан V Палеолог (1347–1353) (Paroushev 1995, 272-286). Сребърните монети на българските владетели (срв. съкровището от с. Батово) следвали грамажа на византийските василикони, който в периода 1323–1354 г. вариал от 2.02 гр. до около 1.0 гр. При находката от с. Храброво (Добричко) българските и сръбски грошове отново следвали тегловните параметри на василикона. Всъщност в колективните находки от Североизточна България, сръбските динари били едва няколко и, нека отбележим, с орязани монетни ядра, за да преминат към теглото на византийския василиконов номинал. В тази връзка Стоян Авдев въведе в исторически оборот условното наименование „добруджански василикони“. Също така Авдев ревизира мнението на румънските нумизмати, най-вече в лицето на Е. Оберлендер-Търновяну, относно свързването на тегловният стандарт на орязаните и контрамаркирани сръбски, босненски, български и византийски сребърни монети със стандарта на асприте на Тана (ок. 1330–1340 г.). Българският нумизмат дори разкритикува преекспонираните твърдения на румънските колеги, като връзката между генуезкото и византийско монетосечене днес не подлежи на съмнение, особено след споразумението от Нимфеон (1261). Следователно, паралели бихме могли да търсим предимно сред билоновите торнезе - и то предимно от типа: +POLITIKON (Авдев 2005, 124).

Още навремето Ф. Бродел изтъкна, че великите владетели и личности невинаги формират историята, а времето и пространството (т. нар. хронотопи) „раждат“ силните на деня. Ако се опитаме мислено да съпоставим епохите на Юстиниан I, Мануил I Комнин или Михаил Палеолог ще забележим, че Византийската империя бележи резки граници на възход и падение за съвсем кратки времеви периоди. Обикновено, нанесените рани върху изключително жизнения ромейски организъм предизвиквали имунна реакция, която се изразявала в резки икономически спадове, свиване на границите, загуба на военните ресурси и тежка социална криза. Ето защо следва да бъдем обективни и да похвалим куража и опита за адаптиране на византийската монетната политика на Андроник II Палеолог към реалностите на XIV в. Въвеждането на василикона и налагането на новия сребърен стандарт в района на Черноморието и Източните Балкани в крайна сметка ограничило

употребата венециански грошове и техните български и сръбски подражания. Така, освен реставрирането на Византийската империя през заветната 1261 г., ромейските власти постигнали известни успехи и в монетарната си политика. За съжаление, след средата на четиринадесетото столетие, Византийската империя навлязла в спиралата на безвъзвратния упадък, а василиконът загубил голяма част от своята стойност и бил заменен от ставратоновия номинал (σταυράτον). Византия повече не можела да диктува монетарната политиката и контрола върху паричните пазари, както в по-ранни и славни времена.

Фиг. 1–2. Василикон на Андроник II и Михаил IX (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/ff/Andronikos_II_and_Michael_IX_basilikon.jpg (последно видяно: 17.05.2021) и сребърен дукат на Фр. Дандоло (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Venezia_Matapan_1328_1910332.jpg (последно видяно: 17.05.2021)).

Фиг. 3. Златен перпер на Андроник II Палеолог и на Андроник II с Михаил IX (https://en.wikipedia.org/wiki/Andronikos_II_Palaiologos#/media/File:AndronicosIIGoldHyperpyron.jpg (последно видяно: 17.05.2021)).

Библиография

- Geanakoplos, D., 1959. *Emperor Michael Paleologus and the West*. Harvard University Press.
- George Pachymeres, 1984. *Relations historiques*, II, Paris.
- Grierson, Ph., 1982. *Byzantine coins*. Washington.
- Grierson, Ph., 1999. *Byzantine coinage*. Washington.
- Hendy, M., 1985. *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge.
- Kazhdan, A., 1991. *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press.
- Laiou, A., Morrisson, C., 2007. *The Byzantine Economy*. Cambridge.
- Laurent, V., 1952. *La Basilicon, nouveau nom monnaie sous Andronic II Paleologue*. *Byzantinische Zeitschrift*.
- Metcalf, D., 1965. *Coins of the Balkans (830–1396)*. Thessaloniki.
- Morrisson, C., 1970. *Catalog des monnaies Byzantine*. Paris.
- Morrisson, C., 2007. *The Emperor, the Saint, and the City: Coinage and Money in Thessalonike from the Thirteenth to the Fifteenth Century*. Washington.
- Nicol, D., 1992. *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge University Press.
- Paroushev, V., 1995. *The coins from the silver hoard found near Batovo in the region of Dobrich. Numismatic and Sphragistic. Contributions to Ancient and Mediaeval History of Dobroudja*. Шумен.
- Авдев, С., 1980. *Сребърните монети на цар Михаил Асен (1337-1355)*. Нумизматика. Со-

фия.

Авдев, С., 2005. Монетната система в Средновековна България през XIII–XIV век. София.

Авдев, С., 2007. Българските средновековни монети. София.

Божилов, Ив., Билярски, И., Димитров, Х., Илиев, И., 1997. Византийските василевси, София.

Дюлгерев, Н., 2007. Каталаниите и франкска Морея. – В: Кюстендилски четения. Мир и конфликти в югоизточна Европа, сс. 58-72

Дюлгерев, Н., 2021. Анжуйските владения на Балканите (XIII-XIV в.). София

Острогорски, Г., 1996. История на Византийската държава. София.

Рамон Мунтанер. Хроника (пр. Р. Панова), 1994. София.

Харитонов, Хр., 2003. Среброто на Византия. Велико Търново.